

**VIỆN HÀN LÂM KHOA HỌC XÃ HỘI VIỆT NAM
HỌC VIỆN KHOA HỌC XÃ HỘI**

MAI PHƯƠNG NGỌC

**CƠ CẤU KINH TẾ, XÃ HỘI VÀ VĂN HÓA
XÃ HOÀNG LỘC (HOÀNG HÓA, THANH HÓA)
THỜI KÌ TRUNG ĐẠI**

LUẬN ÁN TIẾN SĨ SỬ HỌC

HÀ NỘI-2013

**VIỆN HÀN LÂM KHOA HỌC XÃ HỘI VIỆT NAM
HỌC VIỆN KHOA HỌC XÃ HỘI**

MAI PHƯƠNG NGỌC

**CƠ CẤU KINH TẾ, XÃ HỘI VÀ VĂN HÓA
XÃ HOÀNG LỘC (HOÀNG HÓA, THANH HÓA)
THỜI KÌ TRUNG ĐẠI**

**Chuyên ngành: Lịch sử Việt Nam cổ đại và trung đại
Mã số: 62.22.54.01**

LUẬN ÁN TIẾN SĨ SỬ HỌC

**NGƯỜI HƯỚNG DẪN KHOA HỌC:
PGS.TS NGUYỄN MINH TƯỜNG**

HÀ NỘI-2013

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi. Các tư liệu sử dụng trong Luận án hoàn toàn trung thực, có nguồn gốc xuất xứ rõ ràng. Những kết quả của Luận án chưa được công bố trong bất cứ công trình nào khác.

Tác giả

Mai Phương Ngọc

MỤC LỤC

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài	1
2. Mục tiêu và nhiệm vụ nghiên cứu	2
3. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu	3
4. Nguồn tài liệu và phương pháp nghiên cứu	4
5. Đóng góp của Luận án	7
6. Kết cấu Luận án	7
Chương 1: Tổng quan tình hình nghiên cứu vấn đề	8
1.1. Những nghiên cứu về làng xã trên toàn quốc	8
1.1.1. Các công trình của tác giả nước ngoài	8
1.1.2. Các công trình của các tác giả trong nước	9
1.2. Nghiên cứu về Thanh Hóa và Hoàng Hóa	14
1.2.1. Các công trình của tác giả nước ngoài	14
1.2.2. Các công trình của tác giả trong nước	15
1.3. Một vài nhận xét về tình hình nghiên cứu các vấn đề liên quan đến luận án	18
Tiểu kết chương 1	20
Chương 2: Cơ cấu kinh tế	21
2.1. Khái quát điều kiện tự nhiên và địa giới hành chính Hoàng Lộc	21
2.1.1. Vị trí địa lí và điều kiện tự nhiên	21
2.1.2. Sự ra đời làng cổ và những thay đổi địa giới hành chính	24
2.2. Nông nghiệp	30
2.2.1. Tình hình ruộng đất	30
2.2.2. Sản xuất nông nghiệp	38
2.3. Thủ công nghiệp	41
2.4. Thương nghiệp	48
2.4.1. Chợ Quảng	48
2.4.2. Chợ Điểm	54
2.5. Nghề dạy học	56
Tiểu kết chương 2	61
Chương 3: Tổ chức xã hội	62

3.1. Tổ chức quản lí làng xã	62
3.1.1. Bộ máy quản lí làng xã	62
3.1.2. Tính tự quản của làng xã qua hương ước	69
3.2. Kết cấu dân cư	74
3.3. Các hình thức tổ chức và tập hợp dân cư của làng xã	75
3.3.1. Xóm	75
3.3.2. Giáp	76
3.3.3. Hội	80
3.4. Gia đình, dòng họ	87
3.4.1. Gia đình	87
3.4.2. Dòng họ	90
Tiểu kết chương 3	97
Chương 4: Đời sống văn hóa	98
4.1. Khái quát cảnh quan, kiến trúc làng xã	98
4.2. Tôn giáo, tín ngưỡng	102
4.2.1. Bảng Môn Đình với tín ngưỡng thờ thần Thành hoàng	102
4.2.2. Chùa làng - nơi diễn ra các sinh hoạt Phật giáo	112
4.2.3. Một số nơi thờ tự khác	116
4.3. Giáo dục khoa cử Nho học	119
4.3.1. Văn chỉ ở đất Hoằng Lộc	120
4.3.2. Thành tựu khoa cử Nho học ở Hoằng Lộc	122
4.3.3. Đóng góp của Nho sĩ Hoằng Lộc đối với tiến trình lịch sử dân tộc	128
4.3.4. Thái độ của các Nho sĩ Hoằng Lộc với các triều đại quân chủ Việt Nam	133
4.4. Văn học viết và văn học dân gian	139
4.4.1. Văn học viết	139
4.4.2. Văn học dân gian	144
4.5. Lễ hội	146
Tiểu kết chương 4	150
KẾT LUẬN	152
TÀI LIỆU THAM KHẢO	
DANH MỤC CÁC CÔNG TRÌNH LIÊN QUAN ĐẾN ĐỀ TÀI LUẬN ÁN	

PHỤ LỤC

Phụ lục 1: Bản đồ hành chính huyện Hoằng Hóa

Phụ lục 2: Bản đồ huyện Hoằng Hóa trong sách *Đông Khánh địa dư chí*

Phụ lục 3: Bản đồ hành chính xã Hoằng Lộc

Phụ lục 4: Bảng thống kê danh sách sở hữu tư điền của hai xã Hoằng Đạo, Bột Thái qua *Địa bạ* năm Minh Mệnh 15 (1834)

Phụ lục 5: Bảng thống kê danh sách phụ canh tại hai xã Hoằng Đạo, Bột Thái qua *Địa bạ* năm Minh Mệnh 15 (1834)

Phụ lục 6: Trang 1 và trang 63 *Địa bạ* hai xã Hoằng Đạo, Bột Thái năm Minh Mệnh 15 (1834)

Phụ lục 7: Toàn văn *Hương ước* thôn Bảo Trung, xã Bột Thượng

Phụ lục 8: Ảnh chụp một số trang bản chữ Hán *Hương ước* thôn Bảo Trung, xã Bột Thượng

Phụ lục 9: *Thúc ước văn* Bột Thượng, Bột Thái

Phụ lục 10: Ảnh chụp một số trang chữ Hán *Thúc ước văn*.

Phụ lục 11: Toàn văn *Hoằng Bột Thần phả*

Phụ lục 12: Ảnh chụp một số trang chữ Hán *Hoằng Bột Thần phả*

Phụ lục 13: Toàn văn *Hoằng Hóa Văn từ bi*

Phụ lục 14: Ảnh chụp toàn cảnh Văn chỉ huyện Hoằng Hóa và Bia Văn từ

Phụ lục 15: Toàn văn *Đường Bột kiều bi*

Phụ lục 16: Ảnh chụp Bia cầu Đường Bột

Phụ lục 17: Toàn văn *Bia chùa Thiên Nhiên*

Phụ lục 18: Ảnh chụp Bia chùa Thiên Nhiên

Phụ lục 19: Một số Gia phả chữ Hán

Phụ lục 20: Một số sắc phong

Phụ lục 21: Một số hình ảnh của Bảng Môn Đình

Phụ lục 22: Ảnh chụp chùa Thiên Nhiên

Phụ lục 23: Ảnh chụp dấu tích chùa Thiên Vương

Phụ lục 24: Ảnh chụp một số nhà thờ họ

Phụ lục 25: Ảnh chụp một số khu lăng mộ

Phụ lục 26: Ảnh chụp một số ngôi nhà cổ

Phụ lục 27: Ảnh chụp một số giếng cổ

Phụ lục 28: Hình ảnh vườn dừa Hoằng Lộc

Phụ lục 29: Vị trí một đoạn đường Thiên Lý dưới thời trung đại

DANH MỤC CÁC KÍ HIỆU, CÁC CHỮ VIẾT TẮT

STT	Viết đầy đủ	Viết tắt
1	Nhà xuất bản	Nxb
2	Chủ biên	C.b
3	Thành phố	Tp
4	447 mẫu, 6 sào, 8 thước, 8 tấc	447.6.8.8
5	Tác giả	TG
6	Trước công nguyên	TCN
7	Sau công nguyên	SCN

DANH MỤC CÁC BẢNG

Bảng 2.1. So sánh diện tích điền và thổ của Hoàng Đạo, Bột Thái với một số xã thuộc huyện Hoằng Hóa

Bảng 2.2. So sánh tỉ lệ ruộng công giữa Hoàng Đạo, Bột Thái và một số xã thuộc huyện Hoằng Hóa

Bảng 2.3. Chất lượng Tư điền

Bảng 2.4. Quy mô các mảnh ruộng tư

Bảng 2.5. Quy mô sở hữu ruộng tư của chủ sở hữu người Hoàng Đạo, Bột Thái

Bảng 2.6. So sánh bình quân ruộng đất tư giữa Hoàng Đạo, Bột Thái và một số xã thuộc huyện Hoằng Hóa

Bảng 2.7. Sở hữu của chức sắc

Bảng 2.8. Thống kê xâm canh của người Hoàng Đạo, Bột Thái tại các xã liền kề

Bảng 3.1. Các Giáp trong gia phả họ Hà

Bảng 3.2. Các thôn trong gia phả họ Nguyễn Hầu

Bảng 3.3. Các Giáp ở Hoằng Lộc thời trung đại

Bảng 3.4. Số vợ trong các gia đình qua gia phả họ Hà, tộc phả các thế hệ họ Nguyễn, gia phả họ Nguyễn Bảo Toàn

Bảng 3.5. Tình trạng con cái trong các gia đình qua gia phả họ Hà, tộc phả các thế hệ họ Nguyễn, gia phả họ Nguyễn Bảo Toàn

Bảng 4.1. So sánh diện tích trung bình của Hoàng Đạo, Bột Thái với một số xã thuộc huyện Hoằng Hóa

Bảng 4.2. Thống kê những ngôi nhà còn lại có niên đại xây dựng đến cuối thế kỉ XIX.

Bảng 4.3. Thống kê các giếng làng của Hoằng Lộc

Bảng 4.4. Các nhà thờ được xây dựng từ thời Lê trung hưng và thời Nguyễn

Bảng 4.5. Danh sách các đại khoa của Hoằng Lộc

Bảng 4.6. Danh sách các vị trung khoa của Hoằng Lộc

DANH MỤC SƠ ĐỒ, HÌNH VẼ

Sơ đồ 4.1. Cấu trúc nhà ở điển hình

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Dưới thời quân chủ, có hai sự kiện thường làm xôn xao cả làng xã, thứ nhất: có người thi đậu, được cả làng rước về vinh qui bái tổ. Thứ hai, có quan về làng: khi đi trong đường làng, dường như người ta ai cũng muốn ra để được trông thấy ông quan. Cái trầm mặc, bình lặng hàng ngày của làng quê truyền thống Việt Nam bị xáo động. Và hầu như, với tất cả những ai đang sống trong làng, những người đỗ đạt thành danh đã đi khỏi làng, cũng đều mong muốn được hưởng cái giây phút trở thành nhân vật chính trong hai sự kiện ấy. Bởi lẽ, quyền được làm người một làng là quyền thiêng liêng, không thể tước đoạt của mỗi người, cho dù đó là ông quan nhất phẩm, hay người dân cày nghèo quanh năm “bán mặt cho đất, bán lưng cho trời”. Người dân Việt Nam trước hết là người của làng, thành viên của làng, sau đó mới là dân của nước. Điều đó dễ thấy rằng, làng xã đóng vai trò quan trọng trong đời sống của mỗi người Việt Nam như thế nào.

Không chỉ vậy, trong suốt chiều dài lịch sử dựng và giữ nước, làng xã là nơi cổ kết sức mạnh cộng đồng, nơi hình thành, nuôi dưỡng tình yêu quê hương, lòng tự hào và tự tôn dân tộc. Bản sắc và bản lĩnh Việt Nam có cội nguồn từ trong văn hoá làng, hay nói cách khác làng xã là cơ sở nền tảng của văn hoá, văn minh Việt Nam. Chính bởi vậy, những nghiên cứu về làng xã không chỉ nhằm làm sáng tỏ lịch sử hình thành, phát triển của làng Việt mà thông qua đó góp phần nhận diện rõ hơn về lịch sử đất nước, về tâm lí, cốt cách con người Việt Nam.

Từ trước đến nay, đã có nhiều công trình nghiên cứu về làng xã trên những lĩnh vực khác nhau như: Lịch sử, Dân tộc học, Văn hoá học, Xã hội học... Những vấn đề lí luận chung về làng xã đã được nhìn nhận đa chiều. Một số làng đã được chọn nghiên cứu, góp phần làm sáng rõ hơn bức tranh toàn cảnh làng xã Việt Nam. Mặc dầu, như chữ dùng của nhà dân tộc học Từ Chi, làng Việt Nam là “cấu kiện đúc sẵn”, vì gồm những yếu tố ghép lại với nhau mà làng nào cũng giống làng nào, ví như: công làng, cây đa, quán nước đầu làng, đình làng, lũy tre làng, chùa làng...; thế nhưng, bên cạnh cái chung, mỗi làng đều có những nét riêng, vì làng xã là một thực thể, tự bản thân luôn biến đổi trong từng môi trường, điều kiện và bối cảnh khác nhau.

Sở dĩ, xã Hoàng Lộc (Hoàng Hóa, Thanh Hóa) được lựa chọn để nghiên cứu vì những lí do sau đây:

Thứ nhất, từ lâu các làng xã thuộc châu thổ sông Hồng đã được nghiên cứu khá kỹ, còn các làng xã thuộc châu thổ sông Mã, dường như chưa nhận được sự quan tâm thích đáng của giới sử học nước nhà.

Thứ hai, xã Hoàng Lộc là một trong những xã hình thành từ lâu đời, mang những sắc thái tiêu biểu của xứ Thanh.

Thứ ba, tác giả là một người con được sinh ra và lớn lên ở quê hương Thanh Hóa, nên mong muốn tìm hiểu một làng xã quê hương, vừa như một sự tri ân, vừa để hiểu chính mình...

Nghiên cứu về xã Hoàng Lộc (Hoàng Hóa, Thanh Hóa) là một nghiên cứu trường hợp. Với nghiên cứu này, tôi mong muốn hiểu rõ hơn về cơ cấu kinh tế, xã hội và văn hóa của Hoàng Lộc dưới thời trung đại. Trên cơ sở đó, tác giả hi vọng xây dựng nguồn tư liệu góp phần vào việc tìm hiểu sự ra đời và phát triển cũng như nhận diện về đặc trưng, tính cách của làng xã vùng châu thổ sông Mã.

Sau khi hoàn thành, với những lập luận khoa học, dựa trên những nguồn tư liệu cụ thể và chính xác, công trình là nguồn tài liệu khá toàn diện và đáng tin cậy giúp cho nhân dân Thanh Hóa nói chung, nhân dân xã Hoàng Lộc nói riêng hiểu thêm một phần về lịch sử quê hương mình. Đó còn là cơ sở khoa học giúp những nhà quản lý ở cấp địa phương (xã Hoàng Lộc và huyện Hoàng Hóa, tỉnh Thanh Hóa), làm tư liệu tham khảo trong quá trình lãnh đạo tổ chức phát triển địa phương, đặc biệt là vấn đề bảo tồn các giá trị văn hóa truyền thống cao đẹp của cộng đồng làng xã. Vì vậy, nghiên cứu về làng xã Hoàng Lộc dưới thời trung đại là vấn đề có ý nghĩa khoa học và thực tiễn sâu sắc.

Với những lí do trên, tôi đã lựa chọn vấn đề: *Cơ cấu kinh tế, xã hội và văn hóa xã Hoàng Lộc (Hoàng Hóa, Thanh Hóa) thời kì trung đại* để làm đề tài Luận án Tiến sĩ của mình.

2. Mục tiêu và nhiệm vụ nghiên cứu

- Tìm hiểu và làm rõ cơ cấu kinh tế xã Hoàng Lộc (Hoàng Hóa, Thanh Hóa) thời kì trung đại trên các lĩnh vực: nông nghiệp, thủ công nghiệp, thương nghiệp, nghề dạy học. Qua đó, cho thấy kinh tế xã Hoàng Lộc có sự kết hợp khá hài hòa giữa nông - công và thương và nghề dạy học.

- Tìm hiểu tổ chức xã hội xã Hoàng Lộc dưới thời trung đại, với các “cấu kiện đúc sẵn” và các kết cấu đặc trưng riêng của Hoàng Lộc.